

Наталія Янусь

ТЕРНИСТИЙ ШЛЯХ РОБЕРТА БЕРНСА ДО ПЕРШОГО ПОЛЬСЬКОГО ЧИТАЧА

У статті проаналізовано довгий та тернистий шлях творів шотландського поета Р. Бернса до першого польського читача. Досліджено провідні теми, авторів та коло читацьких інтересів у польській літературі доби романтизму. Зосереджено увагу на польських перекладах творів Д. Макферсона, В. Скотта, Д. Байрона, які були популярними у романтичній Польщі. Досліджено причини незацікавленості творами Р. Бернса польським читачем наприкінці XVIII – на початку XIX ст.

Ключові слова: *переклад, романтизм, поезія, Р. Бернс, Д. Макферсон, В. Скотт, Д. Байрон.*

Вивчення творчості шотландського поета-передромантика Р. Бернса у країнах слов'янського культурного обшару є актуальним у наш час і дасть змогу збагатити українську компаративістику новими знаннями в галузі міжлітературних відносин, закономірностей світового літературного процесу, порівняльного дослідження слов'янських літератур, перекладу, проблеми “свого” і “чужого” та ін.

Творчість Бернса віддавна привертала увагу українських (І. Франко, П. Грабовський, І. Симоненко, Я. Рудницький, О. Нечипорук та ін.) та російських (Д. Пісарєв, Г. Єлістратова, Б. Колесніков, С. Орлов, А. Смірнов та ін.) дослідників. Значно меншою мірою цікавилися нею науковці Польщі, що підтверджує відсутність там монографій-персоналій і дисертацій, присвячених творчості Р. Бернса. Зовсім не вивчалася рецепція Р. Бернса ні в самій Польщі, ні за її межами. Стаття зумовлена зростаючим інтересом сучасного українського та польського читача до творчості шотландського барда Р. Бернса.

Перші ознаки передромантизму в польській літературі спостерігалися з 1775 року. Остаточна втрата незалежності Польщею змінила погляди і на її літературу загалом. Тогочасний читач вимагав патріотичних творів, які б підтримали занепадаючий дух польського народу. В 1797 р. Ю. Вибицький написав: “Pieśń Legionów Polskich we Włoszech” (“Пісня легіонів польських у Італії”). Автор прославляє борців-звитяжців Домбровського, Чарнецького, які в бою з німцями і москалями “отримують перемогу, а гаслом” буде “*zgoda i ojczyzna nasza*”. Вірш Ю. Вибицького став виразником політичних прагнень польського народу і завоював велику популярність серед широких читацьких мас, а також ліг в основу національного гімну Польщі “*Jeszcze Polska nie zginęła*”.

Своєрідним протиставленням до згаданого вище вірша став твір Ціпріана Годабського “*Wiersz do Legiów Polskich*” (“Вірш до легіонів польських”), у якому автор звертається до всіх солдатів, які воюють в Італії. Поет не приховує розчарування і безсилля перед невідворотною дійсністю. Незважаючи на всі старання вояків, підтримку народу, політичні амбіції влади, розподілу Польщі уникнути не вдалося, і автор оплакує це.

Зовсім іншими за характером творами були оди авторства Каєтана Козьмяна, що прославляли Наполеона: “*Oda na wojnę w roku 1800, ukończoną batalią pod Marengo*” (1800), “*Oda na zawieszenie orłów francuskich w Lublinie*” (1809), “*Oda na pokój w roku 1809*” (1809), “*Oda na pożar Moskwy*” (1812). Оди сповнені захоплення “bohaterem” Наполеоном Бонапартом. Французький полководець постає у творах К. Козьмяна перш за все вождем, тріумфатором, величною постаттю історії. Його силу і надлюдські здібності можна порівняти хіба що з грецькими атлантами (напівбогами). Про “приклад Бонапарта” також згадує у своїй “Пісні польських легіонів” Ю. Вибицький. Дещо відмінний погляд на постать Наполеона представляє у вірші “*Żołnierz nad rzeką Moskwą w r. 1812*” (“Солдат над річкою Москва у 1812 році”) Казимір Бродзінський. Автор, безпосередній учасник походу французької армії на Москву, замислюється над доцільністю участі польського народу в цій кровопролитній війні.

Не можна також не згадати твори періоду польського передромантизму Яна-Павла Вороніча “Гімн до Бога”, Людвіка Осінського “Ода на честь Коперніка”, Юліана-Урсіна Немцевіча “Співи історичні”. Як бачимо, на літературу Польщі цього періоду мали безпосередній вплив історичні події, які згодом знайшли своє відображення у творах провідних польських авторів.

Період польського передромантизму характеризується повною відсутністю перекладів з Р. Бернса, його поезія не привернула уваги трансляторів через селянську спрямованість, змаювання звичайного буденного життя шотландського люду. Відсутність рецепції шотландського поета в Польщі у згадуваний період пояснюємо суспільною ситуацією, адже “рецепція класичних творів коливається в різні періоди, їх сприйняття залежить від власної проблематики та естетичних ідеалів епохи, яка здійснює рецепцію” [1, с. 366]. Тобто розділена на той час шляхетська Польща прагнула боротьби, об'єднання під рукою полководця, і такі ідеї були

знайдені польськими перекладачами у творі іншого шотландського поета Джеймса Макферсона “Пісні Осіанна” (“Piesni Osjana”), які були написані 1765 року, як переклад стародавніх пам’яток кельтської літератури III століття. Деякі польські дослідники вважають, що це містифікація, серед них і Ян Томковський: “Najslawniejsza w dziejach mistyfikacja literacka. Dokonał jej James Macpherson, ogłaszając, odnalezione rzekomo i przetłumaczone z języka gaelskiego (wspólny język średniowiecznych Irlandczyków i Szkotów) ekorisy” (Найвідоміша в історії літературна містифікація. Здійснив її Джеймс Макферсон. Оприлюднивши начебто знайдені і перекладені з гельської мови (спільна мова середньовічних ірландців і шотландців) рукописи) [2, с. 136]¹.

Головний герой “Пісень Осіанна” – могутній і владний король Морвену (Шотландії) Фінгал, який бореться з королем Лохліна (Норвегії) Свараном. Провідний оповідач – це сліпий син Фінгала Осіан, який у своїх піснях нагадує про давню велич батьківщини, про героїв-звитяжців, які боролися за велику і неподільну державу. На Осіанна покладалася нелегка місія: за допомогою своїх пісень він мав “розбудити” народ, який, подібно – як меланхолійний пейзаж півночі, “дрімає”. Славетні подвиги предків, що їх описує сліпий бард, мають надихнути своїм прикладом нащадків, і це не могло не зацікавити польських перекладачів, знесилених утисками чужинців і неволею. Вони понесли у широкі читацькі маси образ шляхетних лицарів, які, не вагаючись, ішли на смерть заради визволення з-під чужого ярма, світлого, вільного, а не рабського майбутнього своїх синів і дочок. Деякі пісні з твору Макферсона і критичні відгуки про нього знаходимо у Красіцького (1792), Князьніна (1828). Повністю твір було перекладено трохи пізніше, у добу польського романтизму, Северином Гоцинським.

З 1882 року в польській літературі розпочинається нова епоха – епоха романтизму, яку “проголосив” перший том поезії Адама Міцкевича, де автор розкриває суть романтичної поезії (вірш “Первоцвіт”, цикл “Балади і романси”). Твори Р. Бернса так само, як і у період передромантизму, не знайшли свого перекладача у “романтичній Польщі”, їх витіснили твори Д. Байрона і В. Скотта, якими захоплювалися, перекладали, яких критикували польські поети і прозаїки. Лорд Джордж Байрон був улюбленцем романтичної Європи, його знали у Франції, Росії, Німеччині, не стала винятком і Польща. Байронівський герой-бунтівник, який повстає проти цілого світу, є вихідцем з знатного роду, високоосвічена, здатна філософськи мислити людина і разом з тим овіяна ореолом таємничості, зі шляхетними вчинками і драматичним минулим. Такий образ надзвичайно імпонував польському читачеві, якому нагадав про високоосвічену шляхту Речі Посполитої й шляхетську основу польської держави. Байронівський герой-вигнанець нагадував польській шляхті й інтелігенції її власне вигнання. Саме після розподілу Польщі не стало місця для них в рідній країні й розпочинається перша хвиля еміграції за кордони зруйнованої держави. Поезія поета з Туманного Альбіону знайшла шанувальників серед польських поетів і прозаїків. Як зазначав Станіслав Маковський: “Pod wpływem Byrona tworzyli niemalże wszyscy nasi romantycy, a zwłaszcza Mickiewicz, Malczewski i Słowacki, którzy powołując się na jego literackie dostrzeżenie przede wszystkim w jego bohaterach – nieprzeciętnych, osamotnionych, skłóconych ze światem, łamiących ostentacyjnie jego prawa, rozdartych wewnętrznie i tragicznych (szlachentów zbrodniarzy).” (Під впливом Байрона творили чи не всі наші романтики, а особливо Міцкевич, Мальчевський і Словацький, які побачили його ідейне й літературне новаторство передусім у його героях – непересічних, самотніх, посварених зі світом, демонстративно ламаючих його права, внутрішньо роздертих та трагічних (благородні злочинці)) [3, с. 84].

1834 року виходить друком поетична повість Д. Байрона “Гяур” у перекладі А. Міцкевича. Нам тепер важко сказати, що приваблювало польського романтика у книзі про помсту за вбивство коханої, але вплив “байронізму” простежується й у власному творі А. Міцкевича “Конрад Валенрод”. Як зазначає Маріан Сталя: “...bez nich (bajronicznego bohatera. – Я. Н.) nie byłoby zapewne Konrada Wallenroda” (без них з певністю не було б Конрада Валенрода) [4, с. 80-81].

1833 року побачив світ переклад “Корсара” Д. Байрона у поетичному викладі Антонія Одицьця. Полюбилися польському читачеві переклади творів англійського поета польських авторів: Стефана Гарчинського, Зигмунда Красінського. Вплив “байронізму” помітний у “Марії” А. Мальчевського. Не залишила байдужим поезія Д. Байрона відомого польського поета Юліуша Словацького (“Монах”, “Ламбрі”). Схожим до байронівських Чайлд Гарольда і Дона Жуана постає перед нами пан Беньовський з однойменного твору польського барда з Кременця, який говорить:

*O Melancholio! nimfo, skąd ty rodem?
Czyż tyś chorobą jest epidemiczną?
Skąd przyszedłaś do nas? Co ci jest powodem,
Że teraz nawet szlachtę okoliczną
Zarażasz? – Nimfo! Za twoim przewodem
Ja sam wędrówkę już odbyłem śliczną!
I jestem dzisiaj – niech cię porwie trzysta! –
Nie Polak – ale istny bajronista... [5, с. 10]*

¹ Див. також: Григорій Грабович. Слідами національних містифікацій / Григорій Грабович // Критика. — 2001. — Вип. 6. — С. 14–23. Автор статті проводить паралель між поезіями Осіанна і “Словом о полку Ігоревім”, де містифікація подана як переклад цього тексту.

*О Меланхоліє, о німфо! Звідки
З'явилась ти як пошесть, як чума?
Чом і пани великі, й підсусідки
На тебе хворі? Ліків чом нема
Від тебе? Сам я, бачили це свідки,
Мандрую за тобою – лихома! –
І, хоч моя дорога завжди чиста
З поляка обернувся на байроніста...*

(Переклад М. Рильського) [6, с. 257]

Головний герой поеми Ю.Словацького Казимир Валенрод, як і байронівський Чайлд Гарольд, став вигнанцем: у нього забирають маєток, він покидає рідний край і приєднується до повстання барських конфедератів. Ю. Словацький у віршованому тексті згадує «сцену з «Дон Жуана», про Дзедушицького говорить, що він «блідий був, як подоба Командора» [2, с. 257]. Схожість між «Беньовським» і «Дон Жуаном» помічає і С.Маковський: «Subiektywna oryginalność w Beniowskim nawiązuje do stroficznej budowy Don Juana, do sposobu «nieporządnego» celowo wiązania dygresji z fabułą, nawiązuje do typu prowadzenia akcji, do sposobu polemizowania, do wszystkiego, co charakteryzuje gatunkowo i indywidualnie powieść Byrona» (Суб'єктивна оригінальність у «Беньовському» нагадує строфічну будову «Дон Жуана», спосіб навмисне «неправильного» пов'язування дигресії з фабулою, нагадує тип ведення акції, спосіб полемізації, все, що характеризує жанрово та стилістично повість Байрона) [7, с. 289].

Великою популярністю на теренах Польщі користувався ще один виходець із Туманного Альбіону – Вальтер Скотт. Представник англійського романтизму, поет і прозаїк, він увійшов у польську літературу як творець оригінального літературного бачення історії. Завдяки колоритному зображенню місцевості, побуту і звичаїв простих людей (разом з якими виступають відомі історичні постаті), автор наблизив життя вигаданих героїв з нижчих прошарків суспільства до відомих у минулому легендарних осіб (лицарів, королів, піратів). Твори В. Скотта швидко поширилися у багатьох країнах, його вплив помітний у європейських літературах, деякі науковці широко використовують термін «вальтерскоттизм», за аналогією до «байронізму» (про це також згадує у своїй книзі Я. Томковський) [8, с. 136]. Простежує вплив В. Скотта на польську літературу С. Маковський: «...utwory Skotta wywarły wpływ na warsztat twórczy innych pisarzy (m. in. Mickiewicza, Słowackiego, Krasińskiego)» (Твори Скотта вплинули на творчу майстерність інших письменників (у т. ч. на Міцкевича, Словацького, Крашевського)) [9, с. 81].

На польську мову твори В. Скотта перекладали А. Одиєць «Пісня останнього міністреля» (1841), К. Сінкевич «Господиня озера» (1822), Ф. Моховський «Ваверлі» (1814), «Наречена з Лямермур» (1819), «Айвенго» (1820). Першим твором В. Скотта, який переклали польською мовою, стала історична повість «Ваверлі», і, як на нашу думку, зовсім не випадково: адже у ній розповідається про повстання шотландських горян, яке було придушене англійськими військами. Це призвело до знищення всього національного устрою країни, і врешті – до приєднання її до Англії. Подібні почуття переживали в цей історичний період «морально знищені» підневільні поляки.

Як бачимо, польських романтиків і передромантиків не зацікавили твори Р. Бернса, і це пояснюється низкою причин. Виявивши їх методом від протилежного, з'ясуємо причини відсутності рецепції Р. Бернса у Польщі до початку ХХ століття. Перш за все це соціо-політичні та соціо-історичні чинники. Визначна роль в історичному й культурному розвої держави, її соціальної структури й політиці належала шляхті, а не селянству, як це було, до прикладу, в Шотландії, Швеції чи в Україні. За визволення Польщі у двох повстаннях – 1831 і 1863 років, саме шляхта «йшла на мечі», вона творила історію і літературу. Розподіл держави й поразка обох повстань викликали у поляків особливу ностальгію за колись великою і могутньою Річчю Посполитою.

Другою причиною незацікавленості творами Р. Бернса польським читачем наприкінці ХVІІІ – на початку ХІХ ст. вважаємо ідеї «сарматизму», що стали ще одним міфом для поляків, які вважали себе нащадками сарматів, войовничих і сміливих воїнів, мудрих завойовників та вождів, які могли згуртувати навколо себе різнонаціональні племена. Ідеї сарматизму спостерігаємо у В. Поля («Mohort»), А. Міцкевича («Pan Tadeusz»), Ю. Словацького («Mazepa», «Beniowski»), Ф. Заблоцького («Sarmatyzm»). Саме вождь-сармат у свідомості поляка був здатен відвоювати і згуртувати роздроблену й поневолену країну. Сарматизм ліг в основу шляхетської ідеології, яка витісняла, приглушувала інші, в тім і співзвучну з селянською піснею Р. Бернса.

Третьою причиною, що відчувувала польських читачів від Р. Бернса, стала релігійна належність шотландського поета. Протестантські, а інколи навіть антирелігійні твори шотландського барда відлякували вірних католицької церкви, яка у свідомості побожних поляків стояла на першому місці і не допускала «зради». Їхня римо-католицька сутність відзначалася надзвичайною пошаною до духовних авторитетів, духівництва, церковних ритуалів. Підтримувані сильною духовною літературою поляки аж ніяк не погоджувалися з протестантськими «вольностями» поета, які викликали несприйняття, неприязнь і навіть шок.

Як бачимо, на шляху поезії Р. Бернса до польського читача періоду романтизму було багато перешкод: надзвичайна популярність “Пісень Осіанна” Д. Макферсона, творів Д. Байрона, В. Скотта, захоплення ідеями “кресів” і “сарматизму”, неприйняття католицьким населенням особистої свободи протестанта. Проте, долаючи всі ці перешкоди, Р. Бернс прийшов до польського читача у контексті рецесії англійської літератури польським модернізмом.

Література

1. Słownik Terminów Literackich / [pod. red. Janusza Sławińskiego. M.Głowiński, T.Kostkiewiczowa, A.Okopień-Sławińska, J.Sławiński]. — Wrocław: Zakład narodowy imienia Ossolińskich wydawnictwo, 1976. — S. 366.
2. Tomkowski Jan. Literatura Powszechna / Jan Tomkowski. — Warszawa, 1995. — 134 s.
3. Makowski Stanisław. Romantyzm / Stanisław Makowski. — Warszawa: Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne Spółka Akcyjna, 1995. — 542 s.
4. Stala Marian. Literatura polska. Romantyzm / Marian Stala. — Kraków: Wydawnictwo Literackie, 2003. — 419 s.
5. Słowacki Juliusz. Beniowski / Juliusz Słowacki. — Wrocław: Wydawnictwo Siedmioróg, 1996. — S. 10.
6. Словацький Юліуш. Вибрані твори / Юліуш Словацький // Вибрані твори: [в 2 т.]. — К.: Державне видавництво художньої літератури, 1959. — Т. 1. — 257 с.
7. Makowski Stanisław. Вказ. праця.
8. Tomkowski Jan. Вказ. праця.
9. Makowski Stanisław. Вказ. праця.
10. Григорій Грабович. Слідами національних містифікацій/ Григорій Грабович // Критика. — 2001. — Вип. 6. — С. 14–23.

The article dwells upon the peculiarities of long and hard way of Scot's poet Robert Burns' works to the first Polish reader. The main themes, the authors, the circle of reading interests of Polish Romantic literature are observed in the article. The Polish translations of D. Macpherson, W. Scott, G. Byron, which were very popular in Romantic Poland, and the reasons of low Polish readers' interest to Robert Burns' works in the end of XVIII – at the beginning XIX century are analyzed in the research.

Key words: translation, Romanticism, poetry, R. Burns, D. Macpherson, W. Scott, G. Byron.